

Норець Т.М.**УДК 81.342.62****СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМИ І УЗУСУ НА ФОНЕТИЧНОМУ РІВНІ МОВИ**

Мовна норма зміцнює систему мови на всіх етапах її розвитку. Поняття об'єктивної мовної норми співвідноситься з поняттям системи мови, норми і узусу. Поняття системи мови були обґрунтовані відомими французькими лінгвістами Ф. Де Соссюром і І.О. Бодуеном де Кутене. Велику роль в дослідженні системного підходу до розвитку мови відіграли праці українського мовознавця О.О.Потебні. Положення про системний характер мови застосовується в сучасній лінгвістиці до мови загалом, але найбільшою мірою до фонетичного рівня мови. „Система мови - це система моделей, цілком не реалізована в окремих текстах; формальні можливості, надані мовою, ніколи не можуть бути використані повною мірою” [1, с. 9]. Інакше кажучи, мова містить мовні явища, властиві конкретним висловленням усіх мовців, які належать до однієї нації у певну епоху.

Французький лінгвіст Е. Морен запропонував поняття „відкритої системи”, яке виходить за рамки дихотомічної опозиції між природними науками і гуманітарними: „ чіткість рамок поняття „система” знаходиться не тільки в самій системі, але також у її зв'язку з навколишнім світом і в тому, що таке відношення зумовлюється відношенням простої залежності й конститує систему. Дійсність, таким чином, втілена як у самій реляції, так і в розбіжності між відкритою системою та її оточенням. Цей зв'язок дуже важливий як в епістемологічному, так і в методологічному, теоретичному й в емпіричному аспектах. З погляду логіки система може визначатися тільки через її оточення, що є для неї одночасно своїм і чужим.” [2, с. 31-32]. Така властивість мовної системи як динамічність тісно пов'язана з поняттям відкритості системи і виражається вона постійними змінами і постійному розвитку мови, пристосуванні до мов існування, яка полягає не тільки в тому, що в мові є, а й у тім, що в ній можливе.

На відміну від системи, можливості якої дуже широкі і включають синхронний і діахронний стан мови, мовна норма - це загальноприйнята в даній мові реалізація можливостей системи. Це сукупність стійких, традиційних елементів системи мови, які історично відібрані і закріплені суспільною мовною практикою, які є обов'язковими для носіїв літературної мови на певному етапі розвитку суспільства. Таким чином система значно ширше норми, в нормі реалізується лише незначна частина можливостей, закладених у системі. Щодо норми вимови і фонологічної системи, то норма є обмеженням варіантності останньої.

Одним із важливих компонентів функціонування мови в даному мовному колективі є мовна свідомість. Вона являється одним із факторів, який впливає на чинні норми і вибір мовних засобів. Мовна норма має тісні зв'язки з практикою мовного спілкування і розвивається під час змін, які відбуваються в мовному колективі. В політизованій спільноті стан мовної свідомості значно впливає на саму систему мови, особливо на її орфоєпію та орфографію.

З іншого боку, норми протистоїть узус, що віддзеркалює специфіку мови в плані її функціонування. В узусі мова виступає як сукупність навичок, розповсюджених у суспільстві. Така характеристика мовних одиниць визначає умови й частоту їхнього вживання. Отже узус і норма можуть збігатися, а можуть різнитися. Головною відмінністю норми від узусу є її кодифікований характер. Узус є вільнішим ніж норма, він не обмежений ніякими рамками і підпорядковується лише мовній стихії, тоді як норма, встановлена в спеціальних дослідженнях, підлягає обов'язковій кодифікації, фіксується в різноманітних словниках і довідках.

Існує дві точки зору щодо питання чи є норма єдиною, або ж можливі її варіанти. Прихильники першої точки зору (Косеріу Є., Семенюк Н.Н.) вважають, що норма єдина, але є декілька узусів: просторічний, діалектний, професійний, територіальний.

Прихильники множинності норм у мові (Каспранский Р.Р., Ступін Л.П.) стверджують, що в мові існує своєрідна система норм, відповідно до наявності мовних різновидів. Однак, дослідження норми некодифікованих різновидів національної мови має певні труднощі, адже основним предметом вивчення в науці про мову є не індивідуальне говоріння, а компоненти, що утворюють даного соціального угруповання, дослідження норми в свою чергу вимагає ніби тимчасового пристосування до даного середовища. Л.А. Вербицька вважає, що “необхідно чітко розрізнити норму кодифікованої літературної вимови (чималий відсоток реалізацій повного типу вимови) і норму розмовного мовлення, мовлення спонтанного, не підготовленого завчасно (чималий відсоток реалізацій неповного типу)” [3, с. 104-105]. При цьому критерієм нормативності того чи іншого явища в розмовному мовленні є його наявність у мовленні багатьох осіб, які опанували літературну мову. Головною відмінністю норм розмовного мовлення від норм кодифікованої літературної мови є їхня значна варіативність. Вважаємо за доцільне виділити два типи норми - норму реальну, лінгвістичну, внутрішньомовну, розглядувану як результат дії соціальних факторів, які пов'язані з існуванням мови у певному мовному колективі у певний момент часу, а також

норму кодифіковану, що є результатом вибору, який зробила одна людина, чи група людей як зразок для вживання.

Більшість французьких дослідників виділяють три типи норм: об'єктивну мовну норму (аксіологічна норма), що включає регулярно відтворені і кількісно переважаючі мовні явища; соціальну прескриптивну норму; норму-зразок. Явища, які розглядаються об'єктивною нормою надаються системою мови. Соціальна прескриптивна норма здійснює вибір мовних варіантів, розподілених за різними соціальними і стилістичними рівнями. Норма-зразок становить деяку методологічну абстракцію. Таким чином, об'єктивна норма відповідає лінгвістичній реальності, прескриптивна норма - участі суспільства в урегулюванні мовних процесів, і суб'єктивна норма визначає зв'язки між двома попередніми типами норм. Мова постає в потрібному вимірі: як інструмент, використовуваний у реальності й оцінюваний з позиції об'єктивної норми, досліджуваний відповідно до прескриптивної норми і віртуально опосередкований у свідомості мовців у межах суб'єктивної норми. Таким чином, кілька норм різного типу можуть співіснувати в синхронії, і дозволяють розглядати комунікацію як причину лінгвістичної нормалізації, а не як її наслідок.

Аксіологічна норма розглядається як варіант, обумовлений неоднотіпністю суспільства, що здійснює свідомий вибір якоїсь звукової моделі з їх безлічі. Сучасна норма вимови узагальнює результати функціонування фонологічних одиниць у різних соціально-стилістичних ситуаціях мовлення, не тільки у центрі, але й на периферії.

Кодифікація в сфері літературної вимови є надзвичайно складною у зв'язку з підвищеною нестабільністю орфоепічних норм варіативності норми вимови не лише в перспективі історичного розвитку, а й на синхронному зрізі. Можна сказати про два типи нестабільності неоднозначності мовної норми, що потребує вибору одного з варіантів, що може обмежувати систему мови, у певний спосіб гальмуючи її розвиток.

Джерела та література:

1. Бондарко Л. В. Фонетика спонтанной речи : учеб. пособие / Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицкая, Л. В. Зиндер и др.; отв. ред. Н. Д. Светозарова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 245 с.
2. Morin E. Introduction à la pensée complexe / E. Morin. – Paris : ESF Ed., 1990. – 158 p.
3. Вербицкая Л. А. Вариативность нормы и типы произнесения / Л. А. Вербицкая // Экспериментально-фонетический анализ речи : проблемы и методы : межвуз. сб. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1997. – Вып. 3. – С. 104-105.